

Akhlāq-i zīstī

i.e., Bioethics Journal

2025; 15: e20

The Bioethics and Health
Law InstituteMedical Ethics and Law
Research CenterInternational Association
of Islamic Bioethics

Ethical Criteria in the Requirements of Electronic Citizenship Education for Learners: A Synthesis Study Based on Roberts' Model

Masoumeh Kabiri Samani¹, Marjan Kian^{2*}, Masoumeh Sadat Abtahi³, Yousef Mahdaviniasab⁴

1. Department of Educational Sciences, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

2. Department of Curriculum Studies, Kharazmi University, Tehran, Iran.

3. Department of Educational and Curriculum Studies, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

4. Department of Educational Technology, Kharazmi University, Tehran, Iran.

ABSTRACT

Background and Aim E-citizen training is one of the most important goals of educational systems; in the meantime, considering the ethical dilemmas in cyberspace and electronic media, attention to ethical standards in e-citizen training should be given more attention than before. So, the purpose of the present study is to identify ethical standards in e-citizen training for learners.

Methods: The approach of the present research is qualitative and its method is synthesis research. The research population is all articles (137 articles) that have been presented in specialized and scientific databases from 2015 to 2025 on ethical criteria in e-citizen education. The research sample is 25 articles, which were selected purposefully based on thematic monitoring, theoretical saturation of data. The research data were collected from qualitative analysis of the documents under study.

Ethical Considerations: In writing the article, ethical aspects including preserving the originality of the texts, honesty, and trustworthiness have been observed.

Findings: During the data analysis, indicators and ethical components in the requirements of e-citizenship for learners were organized into four dimensions, 11 axes, and 56 categories, including the dimension of ethical awareness of e-citizenship (including knowledge of citizenship rights in the digital domain, knowledge of e-citizen identity, knowledge of methods for recognizing information sources and electronic information); ethical attitude of e-citizenship (including netiquette in cyberspace, e-citizenship commitment, and respect for the rights of e-citizens); ethical action of e-citizenship (including ethical participation in the electronic domain, protection of privacy in the digital environment, ability to use digital citizenship rights); and ethical-centered method of e-citizenship (including ethical-centered discourse and ethical-centered exploration).

Conclusion: The results indicated that in educating electronic citizens, in addition to cognitive criteria, attention to attitudinal and ethical contexts must also be considered. This emphasis paves the way for transformation in electronic citizenship education.

Keywords: Ethics; Electronic Citizenship; Digital Environment; Learners

Corresponding Author: Marjan Kian; **Email:** kian@khu.ac.ir

Received: April 9, 2025; **Accepted:** June 1, 2025; **Published Online:**, October 19, 2025

Please cite this article as:

Kabiri Samani M, Kian M, Abtahi M S, Mahdaviniasab Y. Ethical Criteria in the Requirements of Electronic Citizenship Education for Learners: A Synthesis Study Based on Roberts' Model. *Akhlāq-i zīstī, i.e., Bioethics Journal*. 2025; 15: e20.

معیارهای اخلاقی در بایسته‌های تربیت شهروندی الکترونیک برای فراگیران:

سنترپژوهی براساس مدل روبرتس

معصومه کبیری سامانی^۱، مرجان کیان^{۲*}، معصومه سادات ابطحی^۳، یوسف مهدوی نسب^۴

۱. گروه علوم تربیتی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

۲. گروه مطالعات برنامه‌ریزی درسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

۳. گروه مطالعات تربیتی و برنامه ریزی درسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

۴. گروه تکنولوژی آموزشی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: تربیت شهروند الکترونیک از جمله مهم‌ترین اهداف نظام‌های آموزشی است؛ در این میان با توجه به معضلات اخلاقی در فضای مجازی و رسانه‌های الکترونیک توجه به معیارهای اخلاقی در آموزش شهروند الکترونیک باید بیش از پیش مورد توجه قرار گیرد. لذا هدف پژوهش حاضر شناسایی معیارهای اخلاقی در آموزش شهروند الکترونیک به فراگیران است.

روش: رویکرد پژوهش حاضر کیفی و روش آن سنترپژوهی است. جامعه پژوهش کلیه مقالاتی (۱۳۷ مقاله) هستند، که از سال ۲۰۱۵ تا ۲۰۲۵ در مورد معیارهای اخلاقی در تربیت شهروند الکترونیک در پایگاه‌های تخصصی و علمی ارائه شده‌اند. نمونه پژوهش ۲۵ مقاله است که این تعداد براساس پایش موضوعی، اشباع نظری داده‌ها و به صورت هدفمند انتخاب شده‌اند. داده‌های پژوهش از تحلیل کیفی اسناد مورد مطالعه، گردآوری شده‌اند.

ملاحظات اخلاقی: در نگارش مقاله جنبه‌های اخلاقی شامل حفظ اصالت متون، صداقت و امانت‌داری رعایت شده است.

یافته‌ها: ضمن تجزیه و تحلیل داده‌ها، شاخص‌ها و مؤلفه‌های اخلاقی در بایسته‌های شهروندی الکترونیک برای فراگیران در چهار بُعد، ۱۱ محور و ۵۶ مقوله شامل بعد آگاهی اخلاقی شهروندی الکترونیک (مشمتمل بر شناخت حقوق شهروندی در حوزه دیجیتال، شناخت هویت شهروندی الکترونیک، شناخت شیوه‌های تشخیص منابع اطلاعاتی و اطلاعات الکترونیک)؛ نگرش اخلاقی شهروندی الکترونیک (مشمتمل بر نیت‌ت در فضای مجازی، تعهد شهروندی الکترونیک و احترام به حقوق شهروندان الکترونیک)؛ کنش اخلاقی شهروندی الکترونیک (مشمتمل بر مشارکت اخلاقی در حوزه الکترونیک، محافظت حریم خصوصی در محیط دیجیتال، توانایی استفاده از حقوق شهروندی دیجیتال)؛ روش اخلاق‌محوری شهروندی الکترونیک (مشمتمل بر گفتمان محوری اخلاقی و اکتشاف محوری اخلاقی) مورد سازمان‌دهی قرار گرفت.

نتیجه‌گیری: نتایج نشان داد در تربیت شهروند الکترونیک علاوه بر معیارهای شناختی توجه به زمینه‌های نگرشی و اخلاقی نیز باید مورد اهتمام قرار گیرد. این مهم زمینه تحول در آموزش‌های شهروند الکترونیک را فراهم می‌آورد.

واژگان کلیدی: اخلاق؛ شهروندی الکترونیک؛ محیط دیجیتال؛ فراگیران

نویسنده مسئول: مرجان کیان؛ پست الکترونیک: kian@khu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۲۰؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۱۱؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۷/۲۷

خواهشمند است این مقاله به روش زیر مورد استناد قرار گیرد:

Kabiri Samani M, Kian M, Abtahi M S, Mahdavinassab Y. Ethical Criteria in the Requirements of Electronic Citizenship Education for Learners: A Synthesis Study Based on Roberts' Model. *Akhlaq-i zisti, i.e., Bioethics Journal*. 2025; 15: e20.

مقدمه

جهانی شدن باعث ایجاد تغییرات فراوانی در ساختار سازمان‌ها شده است. این تغییرات نه تنها در ساختار و نیروی انسانی، بلکه در فرایندها و فناوری‌های کاری روی داده است. تحولات چند سال اخیر در فناوری اطلاعات باعث نفوذ اینترنت در بین عموم مردم در سطح جهان و به‌ویژه کشورهای توسعه‌یافته شده است. میزان دسترسی افراد به حدی گسترش یافته که از آن برای رفع نیازهای روزمره زندگی استفاده می‌شود (۱). رشد روزافزون فناوری اطلاع‌رسانی در جهان باعث شده افراد بسیاری به اینترنت دسترسی داشته باشند، به گونه‌ای که سرعت این حرکت در کشورهای در حال توسعه از جمله ایران به خوبی حس می‌گردد. اصطلاحاتی همچون تجارت الکترونیک، دولت الکترونیک، آموزش الکترونیک، جامعه الکترونیک و غیره، زمانی که وارد جوامع می‌شوند، لزوم استفاده و به‌کارگیری فناوری اطلاعات در زمینه‌های مختلف را بیشتر ایجاب می‌کنند و باعث بروز تغییراتی در مفاهیم گوناگون زندگی جمعی شده‌اند تا جایی که به نظر می‌رسد همراه با دگرگونی در معنا و مفهوم جامعه مدنی از یونان باستان تاکنون مفهوم تربیت شهروندی نیز با تحولات معنایی و مفهومی مواجه بوده است (۲). از جمله تغییرات این مفاهیم در دوره کنونی، تمایل آن در به‌کارگیری تغییرات مدرن در امور شهروندی است، به گونه‌ای که مقوله‌های جدید همچون دولت الکترونیک، آموزش الکترونیک، سلامت الکترونیک و غیره هر کدام بخشی از زندگی شهروندی را تشکیل می‌دهند و باعث به وجود آمدن مقوله‌ای به نام «شهروند الکترونیک» شده‌اند (۳).

شهروندی الکترونیک، دستاورد و نیاز جامعه اطلاعاتی کنونی است، به عبارتی، فناوری اطلاعات به‌عنوان عمده‌ترین محور تحول و توسعه در جهان امروزی مطرح شده و دستاوردهای ناشی از آن به گونه‌های مختلف در زندگی مردم تأثیرگذار بوده است و مقوله‌های جدیدی چون تجارت الکترونیک، دولت الکترونیک، آموزش الکترونیک، سلامت الکترونیک، انتشارات الکترونیک، انتخابات الکترونیک و ... هر یک دربرگیرنده

قسمتی از زندگی و فعالیت‌های روزمره ما هستند و شهروند الکترونیک باید بتواند در قالب آن‌ها به انجام وظایف خویش بپردازد (۲، ۴). در واقع، شهروند الکترونیک به شهروندی گفته می‌شود که توانایی استفاده از خدمات برخط (آنلاین) دولت‌ها را در حد مطلوب داشته باشد (۴). با رشد فناوری اطلاعات و ارتباطات و همه‌گیر شدن اینترنت دولت‌ها و شرکت‌های خصوصی بستری را برای مخاطبان خود فراهم کرده‌اند که به کمک آن فرآیندهای خدماتی و اطلاع‌رسانی تا حد زیادی ساده‌شده و مردم در کوتاه‌ترین زمان ممکن به مقصود خود می‌رسند. این بستر سبب ایجاد مفهومی به نام شهروند الکترونیک در کنار خود شده است. در واقع شهروند الکترونیک همان مخاطبی است که قرار است از این امکانات استفاده کند تا زندگی ساده‌تری را داشته باشد (۵)؛ اما در یک تعریف جزئی‌تر و مبتنی بر معیار شهروند الکترونیک کسی است که از حداقل دانش لازم در رابطه با مفاهیم پایه ICT، حداقل توانایی لازم در به‌کارگیری سیستم عامل ویندوز و واژه‌پرداز میکروسافت، توانایی کافی برای برقراری ارتباط با اینترنت و وب جهان‌گستر، توانایی مبادله پیام‌های الکترونیکی از طریق فناوری پست الکترونیک، توانایی کافی برای یافتن اطلاعات مورد نیاز با انجام جستجوهای مؤثر در وب، توانایی مقابله با پیامدهای منفی و آسیب‌های احتمالی ناشی از استفاده ناصحیح از اینترنت و استفاده از کاربردهای مثبت این فناوری، توانایی یافتن اطلاعات راجع به نحوه انجام کارهای مختلف از طریق اینترنت، توانایی تکمیل فرم‌های آنلاین اینترنتی و انجام کارهای روزمره مختلف از طریق شبکه برخوردار باشد (۶). شهروندان الکترونیک همان کاربران جوامع اطلاعاتی هستند که به دنبال زندگی مدرن متناسب با هزاره سوم بوده و می‌خواهند زندگی جدیدی را با استفاده از کاربردهای فناوری اطلاعات تجربه نمایند. اساسی‌ترین بعد جامعه اطلاعاتی آن است که شهروندان بتوانند در توزیع، تولید و استفاده از اطلاعات مفید و ارزشمند، آزاد باشند و توانایی مبادله الکترونیکی اطلاعات را داشته باشند و علاوه بر آن، بتوانند توانایی‌ها و مهارت‌های خود را به کار گرفته و آن را توسعه دهند (۷). مفهوم شهروندی الکترونیک نیز مانند بسیاری از

اجتماعی و زندگی مسالمت‌آمیز در جامعه جهانی شاخص شهروند الکترونیک؛ حوزه ارزش‌شناختی (احترام به ارزش‌ها، آداب، سنت‌ها و عقاید سایر شهروندان و همزیستی مسالمت‌آمیز، تبیین وظایف اخلاقی شهروندی الکترونیک در فضای مجازی)؛ حوزه انسان‌شناختی (طراحی برنامه‌های تربیت شهروندی با توجه به ویژگی‌های انسان) را تبیین نموده است (۱۵، ۱۸، ۲۱، ۲۵). پژوهش‌های دیگری به بررسی مؤلفه‌های شهروند الکترونیک از دیدگاه مردم و مبانی دینی پرداخته‌اند (۳۱، ۳۵، ۴۰)؛ با این حال بررسی پیشینه پژوهشی بیانگر آن است که جایگاه اخلاق و مفاهیم مرتبط با آن در زمینه شهروندی الکترونیک و آموزش آن تا حدودی مورد کم‌توجهی واقع شده است و خلأ پژوهشی در زمینه ابعاد اخلاقی آموزش شهروندی الکترونیک مشهود است. از سویی پژوهش‌های انجام شده همان‌طور که به آن اشاره شد به صورت پراکنده مؤلفه‌هایی در زمینه اخلاق در آموزش شهروندی الکترونیک بیان داشته‌اند و پژوهشی به صورت یکپارچه این مهم را مورد بررسی قرار نداده است؛ لذا پژوهش حاضر با عنایت به کاربرد و نیازهای شهروندی در محیط الکترونیک به اخلاق، تمرکز را بر احصا و استخراج ابعاد و مؤلفه‌های اخلاقی در آموزش شهروندی الکترونیک قرار داده است و با هدف بررسی معیارهای اخلاقی در آموزش شهروندی الکترونیک انجام پذیرفت تا زمینه طراحی الگوهای جامع در زمینه تربیت شهروند الکترونیک را فراهم گردد.

روش

روش پژوهش حاضر سنتزپژوهی است که شامل ترکیب ویژگی‌ها و عوامل خاص ادبیات تحقیق می‌شود. سنتزپژوهی در برخی از موارد به‌عنوان فراتحلیل کیفی شناخته شده و سعی دارد تحقیقاتی را که پوشش می‌دهد، تحلیل کرده و تناقضات موجود در آن را حل کند و ضمن یکپارچه‌سازی نتایج، موضوعات اصلی را نیز برای تحقیقات آینده مشخص کند و از اهداف آن خلق تعمیم‌ها، از ترکیب نتایج تحقیقات تجربی است (۱۶). داده‌های به دست آمده از این پژوهش

مفاهیم جدید دیگر با چالش‌هایی روبه‌رو است که بیشتر آن از جنس صحت و رعایت حقوق در استفاده و به‌کارگیری از مسائل است. موضوعاتی که حول محور اخلاق در دنیای متکثر کنونی موضوعیت می‌یابد و باعث می‌شود مؤلفه‌های اخلاقی در هر حیطه‌ای مد نظر قرار گیرد (۸-۹).

توجه به اخلاق و اصول اخلاقی در هر جامعه با توجه به نوع فرهنگ شهروندی آن جامعه تدوین گردیده است و یکی از علل اصلی موفقیت جامعه است (۱۰). اخلاق از عوامل اصلی عملکرد مطلوب در یک محیط رقابتی بوده و به‌عنوان پایه تربیت انسان شناخته می‌شود (۱۱) و یکی از اساسی‌ترین نیازهای بشر است که به او در رفع نیازهای جمعی و فردی کمک ویژه‌ای می‌نماید (۱۲). اخلاق جمع کلمه خلق و به معنای نیرو و سرشت باطنی انسان است که تنها با دیده بصیرت و غیر ظاهر قابل درک است. در تعریف دیگری اخلاق را صفات نفسانی راسخی می‌گویند که انسان، افعال متناسب با آن صفات را بی‌درنگ و بدون تردید انجام می‌دهد. این صفات ممکن است در فردی به‌طور طبیعی و ذاتی وجود داشته باشند و یا اینکه بر اثر تمرین و تکرار کسب شوند (۱۳). علم اخلاق، دانش بررسی و ارزش‌گذاری بر خوی‌ها و رفتار آدمی است و رفتارهای آدمی بر مبنای دو اصل توارث و تربیت در افراد جامعه شکل می‌گیرد. در فرآیند اخلاقی چهار عنصر حساسیت اخلاقی، قضاوت اخلاقی، انگیزش اخلاقی و عمل اخلاقی دخیل می‌باشند (۱۴). لذا اخلاق در بخش‌های مختلف، به تناسب محیط و اقتضائات آن، کاربرد دارد و از جمله حیطه‌های کاربردی آن در موضوعات شهروندی و به‌طور خاص شهروندی الکترونیک است.

بررسی مطالعات و پژوهش‌های صورت‌گرفته در زمینه کاربری و حدود اخلاق در شهروندی الکترونیک بیانگر آن است که مباحث مرتبط با حوزه اخلاق در شهروندی الکترونیک و مفاهیم مرتبط با آن در برخی تحقیقات مورد بررسی قرار گرفته است، از جمله این موارد، پژوهش‌هایی است که در آن به بررسی مبانی فلسفی شهروندی الکترونیک پرداخته شده است و در حوزه هستی‌شناختی (کسب هویت فردی و

انسانی، پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (irandoc) و جویسگر فارسی علم نت و همچنین پایگاه‌های اطلاعاتی علمی معتبر خارجی شامل Science, Scopus, Emerald, Sage و ProQuest, Wiley, Eric, Taylor & Francis, Direct, SpringerLink، به همراه موتور جست‌وجوی تخصصی Google Scholar، بر اساس معیارهای تعیین‌شده در پژوهش، مورد بررسی قرار گرفتند و مستندات پژوهشی از آن‌ها جمع‌آوری شد.

مرحله سوم: گزینش، پالایش و سازمان‌دهی مطالعات: در این مرحله از پژوهش باید متخصصان حوزه موضوعی با تعیین ملاک‌هایی برای گزینش و دسته‌بندی مقالات به داوری درباره پژوهش‌های مرتبط بپردازند (۱۷). در همین راستا معیارهای زیر به‌عنوان معیارهای ورود (inclusion criterion) به پژوهش شناسایی گردید:

۱. پژوهش‌های انجام‌پذیرفته با کلیدواژه‌هایی از قبیل «اخلاق در تربیت شهروندی الکترونیک» و «معیارهای اخلاقی در فعالیت‌های دیجیتال» و معادل‌های لاتین آن در عنوان.
۲. پژوهش‌ها باید از حیث اطلاعات و داده‌های پژوهشی در راستای اهداف پژوهشی بوده و به‌طور خاص در این پژوهش، گزارش یافته‌های آن‌ها یا بخشی از آن مشتمل بر مؤلفه‌های اخلاقی تربیت شهروندی الکترونیک برای فراگیران باشد.
۳. جهت دستیابی به اطلاعات بروز، بازه زمانی پژوهش‌های انجام پذیرفته نیز دهه اخیر (۲۰۲۵-۲۰۱۵ و ۱۴۰۳-۱۳۹۳) ملاک قرار گرفت.

معیارهای خروج مقالات نیز شامل موارد زیر بوده است:

۱. پژوهش‌هایی که از حیث یافته‌ها و گزارش تحقیقاتی به اهداف پژوهش نزدیک نیست و در این زمینه کاربرد ندارد.
  ۲. پژوهش‌های رابطه‌ای که به بررسی مؤلفه پژوهشی اصلی با سایر مؤلفه‌های پژوهشی پرداخته باشد.
  ۳. پژوهش‌های فاقد کیفیت لازم علمی که در مجلات فاقد درجه اعتباری مشخص به چاپ رسیده‌اند.
- در این مرحله پژوهش‌هایی که از فیلترهای مذکور عبور کرده و دارای معیارهای انتخاب بودند در یک بررسی از حیث

براساس کدگذاری سه مرحله‌ای، باز، محوری و انتخابی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. الگوی سنتزپژوهی مورد استفاده در این پژوهش برای تحلیل یافته‌ها، الگوی شش مرحله‌ای روبرتس شامل مراحل (۱) شناسایی نیاز؛ جست‌وجوی مقدماتی و شفاف‌سازی؛ (۲) اجرای پژوهش به‌منظور بازیابی اطلاعات؛ (۳) گزینش، پالایش و سازمان‌دهی مطالعات؛ (۴) چارچوب ادراکی و متناسب‌سازی آن با اطلاعات حاصل از تحلیل؛ (۵) پردازش، ترکیب و تفسیر در قالب فرآورده؛ (۶) ارائه نتایج مورد استفاده قرار گرفت. برای اطمینان از نحوه کدگذاری‌ها از چهار نفر ارزشیاب جهت کدگذاری مجدد یافته‌ها استفاده شد که به منظور تأیید از روش اسکات بهره گرفته شد که در این پژوهش میزان توافق بین ارزشیابان عدد ۸۷ به دست آمد که نشان‌دهنده ۸۷ درصد توافق بین ارزشیابان در کدگذاری‌ها بود.

$$C.R = \frac{41 + 35 + 37 + 39}{4 \times 43} \times 100 = 88.37$$

$$C.R = \frac{\text{تعداد مقوله مورد‌های توافق}}{\text{تعداد کل مقوله‌ها}} \times 100$$

در ادامه به تشریح و تخصیص مراحل سنتزپژوهی مدل روبرتس پرداخته می‌شود:

مرحله اول: شناسایی نیاز، اجرای جست‌وجوی مقدماتی و شفاف‌سازی نیاز: چارچوب و مفهوم‌شناسی پیرامون معیارهای اخلاقی در بایسته‌های شهروندی الکترونیک برای فراگیران دارای گستردگی و در نتیجه ابهام است. با عنایت به مطالب ارائه‌شده و نیز با توجه به بهره‌مندی از پژوهش‌های حوزه اخلاق فضای مجازی و همچنین گستره حوزه پژوهشی مربوط به آن، می‌بایست ابعاد این مؤلفه مورد بررسی جامع قرار گیرد. لذا هدف از پژوهش حاضر واکاوی شاخص‌ها و مؤلفه‌های معیارهای اخلاقی در بایسته‌های شهروندی الکترونیک برای فراگیران است.

مرحله دوم: اجرای پژوهش به منظور بازیابی مطالعات: این مرحله در راستای دستیابی به منابع اولیه داده‌ای مربوط به نیاز اصلی پژوهش انجام می‌پذیرد و به‌واقع مواد خام مورد نیاز پژوهش را فراهم می‌کند (۱۷). به این منظور، پایگاه‌های اطلاعاتی داخلی همچون نورمگز، مگیران و پرتال جامع علوم

یافته‌ها

در این بخش با توجه به الگوی شش مرحله روبرتس به تحلیل مراحل پنجم و ششم پرداخته می‌شود:

مرحله پنجم: پردازش، ترکیب و تفسیر در قالب فرآورده‌های ملموس. با توجه به یافته‌های حاصل از پژوهش و ملاک قرار دادن معیارهای اشاره‌شده، ابتدا کلیه مؤلفه‌ها و شاخص‌ها با انجام فرآیند کدگذاری باز استخراج می‌شوند؛ در این راستا جدول شماره ۱ حاصل از یافته‌های پژوهشی مبتنی بر پژوهش‌های مرتبط در سه بخش پژوهشگران، سال انتشار و شاخص‌ها و مؤلفه‌های اشاره‌شده تدوین گردید و بر مبنای سال انتشار شماره‌گذاری گردید که در ادامه به آن پرداخته شده است.

کاربردی بودن مورد بازبینی قرار گرفتند. بر این اساس روند بررسی پژوهش‌ها به ترتیب به این شرح است؛ کل مطالعات مرتبط با کلیدواژه‌ها ۳۴۷ مورد، حذف تحقیقات نامرتب پس از بررسی عناوین ۱۳۱ مورد، حذف پژوهش‌های نامرتب پس از بررسی چکیده مطالعات ۱۰۳ مورد، حذف تحقیقات نامرتب پس از بررسی متن کامل ۸۸ مورد، کل تحقیقات نهایی ۲۵ مورد انتخاب شدند.

مرحله چهارم: تعیین چارچوب ادراکی و متناسب ساختن آن با مستندات پژوهشی. این مرحله در راستای پیونددهی بین اطلاعات و مستندات پژوهشی حول محور موضوعی انجام می‌پذیرد. در همین راستا چارچوب ادراکی شکل‌گرفته در پژوهش حاضر حول مفهوم اصلی معیارهای اخلاقی در تربیت شهروند الکترونیک است.

جدول ۱. مؤلفه‌های اخلاقی در بایسته‌های یادگیری شهروندی الکترونیک فراگیران

کد مقاله	نویسنده	سال	مؤلفه‌های احصا شده
۱۸	Verma & Garg	۲۰۲۴	شناخت هویت ملی و پاسداری از آن در بستر الکترونیک، شناخت هنجارهای مذهبی و به‌کارگیری آن در فضای مجازی، ارتقا آگاهی و درک متقابل در بستر الکترونیک
۱۹	Isdendi, Nanda & Suganda	۲۰۲۳	مشارکت در فعالیت‌های سازنده فضای مجازی، استفاده بدون تبعیض از فضای مجازی، رعایت اخلاق در عضویت در محافل الکترونیک، استفاده از شبکه‌های ایمن برای اتصال به محیط الکترونیک
۲۰	Permana et al	۲۰۲۳	توجه به سوء استفاده از داده‌ها، انتشار اطلاعات نادرست و خشونت آنلاین، رعایت انصاف، احترام به حقوق دیگران و تقویت فناوری خوب، کنجکاوی و گشودگی اخلاقی نسبت به محیط الکترونیک
۲۱	Li et al	۲۰۲۳	آگاهی نسبت به آزار و اذیت سایبری، کلاهبرداری آنلاین و سایر سوء استفاده‌های فناوری، رعایت اخلاق دیجیتال و احترام به نظرات مخالف، شناخت هنجارهای مذهبی و به‌کارگیری آن در فضای مجازی
۲۲	Remmers	۲۰۲۳	توجه به هنجارهای ملی و رعایت آن در فضای الکترونیک، پیگیری تعالی فرهنگی و رشد شخصی، احترام به آرای مخالف در بستر فضای دیجیتال، مشارکت فعال در نظرسنجی‌های بهینه‌سازی فضای الکترونیک، توانایی بهره‌گیری از تجارت الکترونیک
۲۳	Ngo & Yang	۲۰۲۳	استفاده بدون تبعیض از فضای مجازی، درک موقعیت خود به‌عنوان شهروند جهانی در بستر الکترونیک، استفاده از شیوه‌های مختلف اعتبارسنجی برای دستیابی به اطلاعات، توجه به جنبه‌های پویای فضای مجازی
۲۴	Iacono	۲۰۲۲	برابری خواهی و عدالت در شهروندی الکترونیک، حکمرانی اخلاقی، پیشگیری از فساد رسانه‌ای، اخلاق شبکه و اجتماعی، آموزش و پژوهش بر بستر دیجیتال، شناخت هنجارهای مذهبی و به‌کارگیری آن در فضای مجازی
۲۵	Hawamdeh et al	۲۰۲۲	استفاده از گروه‌های سازنده، پیگیری تعالی فرهنگی و رشد شخصی، مشارکت فعال در نظرسنجی‌های بهینه‌سازی فضای الکترونیک، توانایی بهره‌گیری اقتصاد فضای الکترونیک
۲۶	Hussain & Shah	۲۰۲۱	وجدان کاری در حیطه‌های حرفه‌ای بسترهای دیجیتال، رعایت حریم خصوصی شهروندان، ارائه توانمندی‌های فردی به شیوه اخلاقی و در راستای منافع جامعه
۲۷	Ausawasowan et al	۲۰۲۱	آموزش اخلاقی در بستر اینترنت، توانمندسازی و مشارکت دیجیتال، استفاده بدون تبعیض از فضای مجازی، بهره‌مندی از اطلاعات، استفاده از شبکه‌های ایمن برای اتصال به محیط الکترونیک

کد مقاله	نویسنده	سال	مؤلفه‌های احصا شده
۲۸	Prasetyo et al	۲۰۲۱	درک موقعیت خود به‌عنوان شهروند جهانی در بستر الکترونیک، شناخت منابع دست اول در بستر دیجیتال، توانایی بهره‌گیری از تجارت الکترونیک و حوزه‌های اقتصادی فضای الکترونیک
۲۹	Aldosari	۲۰۲۰	مشارکت در فعالیت‌های سازنده فضای مجازی، شناخت پایگاه‌های اطلاعاتی معتبر، تعهد و تعصب نسبت به منافع جمعی در بستر دیجیتال، گسترش شبکه‌های ارتباطی در بستر دیجیتال، توجه به پویایی فضای الکترونیک
۳۰	Huffman, Shaw & Loyless	۲۰۲۰	تلاش برای خلق فرصت‌های جدیدی برای ارائه خود، یادگیری، ایجاد دایره وسیعی از روابط و مدیریت حریم خصوصی و صمیمانه، حساسیت نسبت به انزوای فرهنگی یا اجتماعی؛ موانع فیزیکی یا نگرشی؛ نژادپرستی در استفاده از محیط دیجیتال، توانایی بهره‌گیری از مزایای دولت الکترونیک
۳۱	Al-Abdullatif & Gameil	۲۰۲۰	بررسی اعتبار منابع دیجیتال، بررسی صحت اطلاعات در اینترنت، تفسیر قوانین و مجازات مربوط به استفاده از منابع دیجیتال، گزارش رفتار غیرمسئولانه به مقامات مربوطه و محدود کردن زمان و مدت استفاده روزانه از دستگاه دیجیتال، تعهد و تعصب نسبت به منافع جمعی در بستر دیجیتال
۳۲	Davis	۲۰۲۰	ابراز نظر و عقیده به شیوه محترمانه در فضای مجازی، شناخت منابع دست‌اول در بستر دیجیتال، وجدان کاری در حیطه‌های حرفه‌ای بسترهای دیجیتال، مشارکت فعال در نظرسنجی‌های بهینه‌سازی فضای الکترونیک، توجه به اشتراکات شهروندی الکترونیک
۳۳	Bernal Guerrero et al	۲۰۱۹	آگاهی نسبت به بسترهای نوظهور اطلاعاتی، احترام به آرای مخالف در بستر فضای دیجیتال، جلوگیری از سودجویی افراد در گروه‌های اجتماعی، کشف موضوعات جدید و متغیرهای نوین در حوزه دیجیتال
۳۴	Buxarrais, Noguera & Esteban	۲۰۱۹	بهرمندی از اطلاعات، شناخت و درک موقعیت خود به‌عنوان شهروند جهانی در بستر الکترونیک، استفاده از شبکه‌های ایمن برای اتصال به محیط الکترونیک
۳۵	Bokov & Abezin	۲۰۱۹	توانایی دسترسی به اطلاعات صحیح در فضای دیجیتال، رعایت حریم خصوصی شهروندان، ارائه توانمندی‌های فردی به شیوه اخلاقی و در راستای منافع جامعه
۳۶	Walters, Gee & Mohammed	۲۰۱۹	شناخت هویت ملی و پاسداری از آن در بستر الکترونیک، گسترش شبکه‌های ارتباطی در بستر دیجیتال، توجه به سطح اشتراک‌گذاری مطالب در شبکه‌های مجازی، توانایی بهره‌گیری از مزایای دولت الکترونیک
۳۷	Hui & Campbell	۲۰۱۸	توجه به راه‌اندازی گروه‌های سازنده، کنترل هیجان در فضای مجازی، جلوگیری از سودجویی افراد در گروه‌های اجتماعی، توجه به اشتراکات شهروندی الکترونیک
۳۸	Neto	۲۰۱۸	رعایت اخلاق در عضویت در محافل الکترونیک، تعهد و تعصب نسبت به منافع جمعی در بستر دیجیتال، استفاده از شیوه‌های مختلف اعتبارسنجی برای دستیابی به اطلاعات
۳۹	Kim & Choi	۲۰۱۸	نگرش شخصیت پیشرو هویت شخصی در محیط دیجیتال، فعالیت اخلاقی در محیط آنلاین (فعالیت معقول و مشارکت اجتماعی/ فرهنگی)، تسلط برای ابزارهای دیجیتال و اخلاق برای محیط دیجیتال
۴۰	Lyon	۲۰۱۷	وجدان کاری در حیطه‌های حرفه‌ای بسترهای دیجیتال، کنترل هیجان در فضای الکترونیک، جلوگیری از سودجویی افراد در گروه‌های اجتماعی
۴۱	Dominguez	۲۰۱۶	رابطه بین دانش‌آموزان نسل Z و تغییرات سیاست آموزشی جهانی در بستر دیجیتال، رعایت حریم خصوصی شهروندان، توجه به سطح اشتراک‌گذاری مطالب در شبکه‌های مجازی
۴۲	Hamutoğlu & Ünal	۲۰۱۵	ابراز نظر و عقیده به شیوه محترمانه در فضای مجازی، آگاهی نسبت به بسترهای نوظهور اطلاعاتی، شناخت دانشنامه‌های دیجیتال در حوزه‌های مختلف، جلوگیری از سودجویی افراد در گروه‌های اجتماعی

داد. در این مرحله محققین با استفاده از موارد بصری (نمودار، تصاویر و جداول) به ارائه یافته‌های خود می‌پردازند. ابتدا در قسمت فرآیند فراترکیب استخراج ویژگی‌ها، عناصر و

مرحله ششم: ارائه نتایج ترکیب. در این مرحله پژوهشگران باید آنچه در فرآیند سنتز ظاهر می‌شوند را ارائه کنند. برای ارائه مؤثر یافته‌ها باید مخاطبان مختلفی را مورد توجه قرار

موارد همپوشی و قرابت معنایی با هم ترکیب شده و مؤلفه‌ها (کدهای محوری) استخراج می‌شود. در ادامه برای دسته‌بندی کردن کلیه شاخص‌ها و مؤلفه‌های اخلاقی در شهروندی الکترونیک براساس یک مفهوم مشترک از طریق کدگذاری محوری ارائه شده است که منجر به شناسایی چهار بُعد (کد منتخب) شد که نتایج کدگذاری محوری و منتخب در جدول شماره ۲ آورده شده است.

مؤلفه‌های اخلاقی در شهروندی الکترونیک صورت گرفته به این شکل که ابتدا توصیفات کلیه مؤلفه‌ها از طریق فرآیند کدگذاری باز شناسایی می‌شود و سپس در قسمت فرآورده، از آنجا که هدف این بخش ترکیب کلیه یافته‌های علمی در یک موضوع خاص و رسیدن به یک انسجام واحد است به جمع‌بندی می‌پردازد. در بخش ارائه نتایج ترکیب ابتدا تحلیل کیفی کدهای باز در کنار هم قرار گرفته و با کدگذاری مجدد،

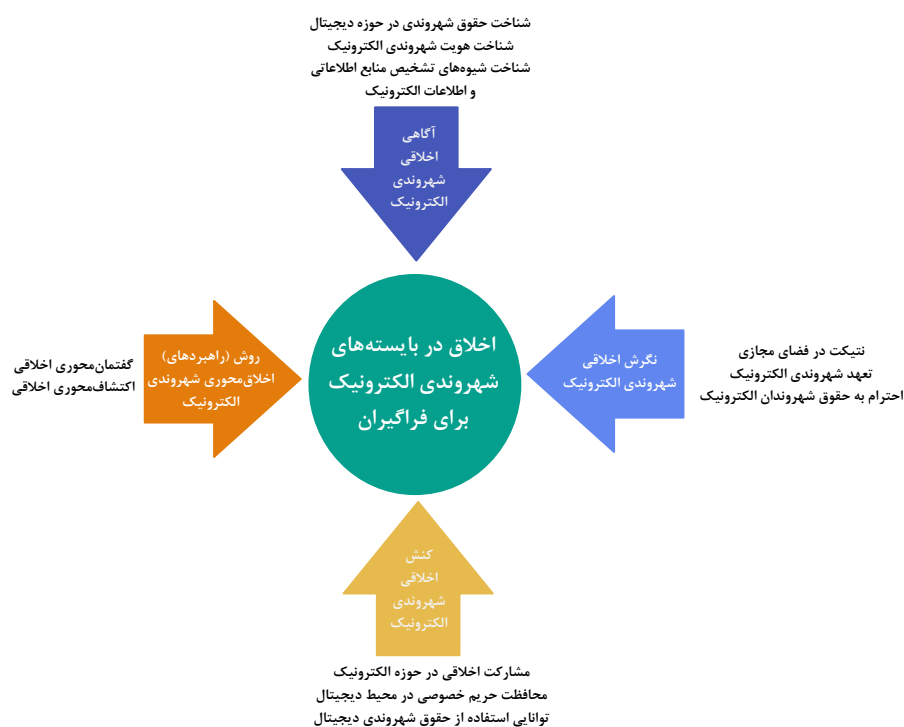
جدول ۲. ابعاد و مؤلفه‌های اخلاقی در بایسته‌های یادگیری شهروندی الکترونیک فراگیران

کد منتخب	کد محوری	کد باز	کد مقالات
آگاهی اخلاقی شهروندی الکترونیک	شناخت حقوق شهروندی در حوزه دیجیتال	حق استفاده بدون تبعیض از فضای مجازی	[۱۸]، [۲۳]، [۲۷]
		حق مشارکت در فعالیت‌های سازنده فضای مجازی	[۱۹]، [۲۹]
		حق ابراز نظر و عقیده به شیوه محترمانه در فضای مجازی	[۲۱]، [۳۲]، [۴۱]
		حق بهره‌مندی از اطلاعات فاقد طبقه‌بندی در راستای افزایش آگاهی	[۲۷]، [۳۰]، [۳۴]، [۴۱]
	شناخت هویت شهروندی الکترونیک	شناخت هویت ملی و پاسداری از آن در بستر الکترونیک	[۱۸]، [۳۶]
		شناخت هنجارهای مذهبی و به‌کارگیری آن در فضای مجازی	[۱۸]، [۲۱]، [۲۴]
		شناخت شیوه‌های تحکیم یکپارچگی و وحدت ملی در بستر دیجیتال	[۲۱]، [۲۲]، [۲۷]، [۳۵]
		شناخت و درک موقعیت خود به‌عنوان شهروند جهانی در بستر الکترونیک	[۲۲]، [۲۸]، [۳۴]
		شناخت شیوه‌های اعتبارسنجی و اطمینان از صحت اطلاعات	[۲۲]، [۲۴]، [۲۹]، [۳۸]
		شناخت شیوه‌های اعتبارسنجی و اطمینان از صحت اطلاعات	[۲۸]، [۳۲]، [۳۵]
اطلاعات الکترونیک	تشخیص منابع اطلاعاتی و	شناخت پایگاه‌های اطلاعاتی معتبر	[۲۸]، [۲۹]، [۳۵]، [۳۸]
	اطلاعات الکترونیک	آگاهی نسبت به بسترهای نوظهور اطلاعاتی	[۳۳]، [۴۱]
		شناخت دانشنامه‌های دیجیتال در حوزه‌های مختلف	[۴۱]
		توجه به راه‌اندازی گروه‌های سازنده	[۲۵]، [۳۷]
نگرش اخلاقی شهروندی الکترونیک	نتیجت در فضای شهروندی الکترونیک	رعایت اخلاق در عضویت در محافل الکترونیک	[۱۹]، [۳۸]
		ارسال محتوای اخلاقی	[۲۸]، [۳۰]
	تعهد شهروندی الکترونیک	رعایت ادب و احترام اعضای گروه در اضافه شدن یا ترک گروه‌ها	[۱۹]، [۲۱]، [۴۰]، [۴۲]
		پیگیری تعالی فرهنگی و رشد شخصی	[۲۲]، [۲۵]
		پاسخگویی نسبت به نیازهای شهروندان	[۲۰]، [۲۶]، [۲۸]، [۳۱]
		تعهد و تعصب نسبت به منافع جمعی در بستر دیجیتال	[۲۹]، [۳۱]، [۳۸]
	احترام به حقوق شهروندان الکترونیک	وجدان کاری در حیطه‌های حرفه‌ای بسترهای دیجیتال	[۲۶]، [۳۲]، [۳۹]
		احترام به آرای مخالف در بستر فضای دیجیتال	[۲۰]، [۲۲]، [۳۸]، [۴۲]
		کنترل هیجان در فضای مجازی	[۳۷]، [۳۹]
		همکاری و همراهی با شهروندان الکترونیک در بستر دیجیتال	[۱۸]، [۲۴]، [۲۶]، [۲۷]، [۲۹]، [۳۱]
		رعایت حریم خصوصی شهروندان	[۲۵]، [۲۶]، [۴۲]

کد منتخب	کد محوری	کدباز	کد مقالات
کنش اخلاقی شهروندی الکترونیک	مشارکت اخلاقی در حوزه الکترونیک	ارائه توانمندی‌های فردی به شیوه اخلاقی و در راستای منافع جامعه	[۲۶]، [۳۵]
		مشارکت فعال در نظرسنجی‌های بهینه‌سازی فضای الکترونیک	[۲۲]، [۲۳]، [۲۵]، [۳۲]، [۳۹]
		جلوگیری از سودجویی افراد در گروه‌های اجتماعی	[۳۷]، [۳۹]، [۴۱]
	محافظت حریم خصوصی در محیط دیجیتال	گسترش شبکه‌های ارتباطی در بستر دیجیتال	[۲۳]، [۲۹]، [۳۶]
		استفاده از شیوه‌های مختلف اعتبارسنجی برای دستیابی به اطلاعات	[۲۳]، [۳۰]، [۳۸]
		استفاده از شبکه‌های ایمن برای اتصال به محیط الکترونیک	[۱۹]، [۲۷]، [۳۴]
	توانایی استفاده از حقوق شهروندی دیجیتال	توجه به سطح اشتراک‌گذاری مطالب در شبکه‌های مجازی	[۳۶]، [۴۲]
		توانایی بهره‌گیری از مزایای دولت الکترونیک	[۳۰]، [۳۶]
		توانایی استفاده از فرصت‌های آموزشی و توانمندسازی فردی	[۲۱]، [۲۲]، [۲۷]، [۳۴]
	روش (راهبردهای) اخلاق محوری شهروندی الکترونیک	گفتمان محوری اخلاقی	توانایی بهره‌گیری از تجارت الکترونیک و حوزه‌های اقتصادی فضای الکترونیک
توجه به جنبه‌های پویای فضای مجازی			[۲۳]، [۲۹]، [۳۸]، [۳۹]
لحاظ نمودن ماهیت غیرقابل‌پیش‌بینی در فضای دیجیتال			[۲۲]، [۲۹]، [۳۵]
اکتشاف محوری اخلاقی		ارتقاء آگاهی و درک متقابل در بستر الکترونیک	[۳۲]، [۳۷]
		کنجکاوی و گشودگی اخلاقی نسبت به محیط الکترونیک	[۱۸]، [۲۷]، [۳۴]
		کشف موضوعات جدید و متغیرهای نوین در حوزه دیجیتال	[۳۳]، [۴۱]
		تصورسازی مناسب و اخلاقی از محیط شهروندی در بستر دیجیتال	[۱۹]، [۲۰]، [۲۱]، [۳۲]

در ادامه مدل شماتیک برخاسته از نتایج پژوهشی در قالب شکل شماره ۱ ارائه شده است.

معیارهای اخلاقی در بایسته‌های شهروندی الکترونیک برای فراگیران

شکل ۱. ابعاد و مؤلفه‌های اخلاقی در بایسته‌های یادگیری شهروندی الکترونیک فراگیران

بحث

پژوهش حاضر با هدف شناخت مؤلفه‌های اخلاقی در بایسته‌های یادگیری شهروندی الکترونیک فراگیران انجام شد. جهانی شدن باعث ایجاد تغییرات فراوانی در ساختار سازمان‌ها شده است. این تغییرات نه تنها در ساختار، نیروی انسانی، بلکه در فرآیندها و فناوری‌های کاری روی داده است. از جمله این تغییرات، دگردیسی مدرن در امور شهروندی است، به گونه‌ای که مقوله‌های جدید همچون دولت الکترونیک، آموزش الکترونیک، سلامت الکترونیک و غیره هر کدام بخشی از زندگی شهروندی را تشکیل می‌دهند و باعث به وجود آمدن مقوله‌ای به نام «شهروندی الکترونیک» شده‌اند. مفهوم شهروندی الکترونیک نیز مانند بسیاری از مفاهیم جدید دیگر با چالش‌هایی روبه‌رو است که بیشتر آن از جنس صحت و رعایت حقوق در استفاده و به‌کارگیری از مسائل است. موضوعاتی که حول محور اخلاق در دنیای متکثر کنونی موضوعیت می‌یابد و باعث می‌شود مؤلفه‌های اخلاقی در هر حیطه‌ای مد نظر قرار گیرد. همان‌طور که در یافته‌های پژوهش به آن اشاره شده است با توجه به فرآیند و فرآورده‌های سنتزپژوهی در یک نمای کلی چهار محور منتخب آگاهی اخلاقی شهروندی الکترونیک، نگرش اخلاقی شهروندی الکترونیک، کنش اخلاقی شهروندی الکترونیک، راهبردهای اخلاقی شهروندی الکترونیک از مجموعه مؤلفه‌های احصاشده به دست آمد که در ادامه به تشریح آن پرداخته می‌شود.

آگاهی یا شناخت اخلاقی شهروندی الکترونیک به دانش مد نظر در شهروندی الکترونیک اشاره دارد که فراگیران را برای شناخت حقوق و مسئولیت‌هایشان در این بستر آماده می‌سازد و زمینه کنش اخلاقی را برای آنان فراهم می‌سازد. ذیل این کد منتخب، سه محور شناخت حقوق شهروندی در حوزه دیجیتال، شناخت هویت شهروندی الکترونیک، شناخت شیوه‌های تشخیص منابع اطلاعاتی و اطلاعات الکترونیک تفکیک شدند که ناظر بر آشنایی فراگیران با حقوق، وظایف و شیوه‌های درست استفاده از بستر دیجیتال در راستای تحقق شهروندی الکترونیک است. یافته‌های این بخش از پژوهش در

راستای یافته‌های برخی از پژوهش‌ها است (۱۸، ۲۲، ۳۲). در تبیین این نتایج باید بیان داشت که بخش عمده‌ای از فعالیت و کنشگری شهروندی منوط به آگاهی نسبت به حقوق و مسئولیت‌ها و استفاده مناسب و متناسب از بسترهای شهروندی است که در پژوهش‌های مذکور نیز به آن اشاره شده بود و در راستای استفاده از آن می‌توان به استفاده صحیح از این بستر دست یافت؛ چرا که آگاهی نسبت به اطلاعات و ابعاد هویتی همچون هنجارهای جامعه و قوانین تعیین‌کننده ابعاد استفاده مؤثر از این فضا است و همچنین با توجه به پراکندگی و گستردگی حیطه‌های اطلاعاتی در عصر ارتباطات از جمله دانش‌های شهروندی الکترونیک، شناخت شیوه‌های دستیابی به اطلاعات مؤثر و موثق عنوان گردید که این امر در اکثر پژوهش‌ها نیز مورد اشاره قرار گرفته بود (۱۹).

از سوی دیگر، نگرش اخلاقی از جمله بایسته‌های شهروندی الکترونیک و زمینه نهادینه‌سازی اخلاق در فرایندهای دیجیتال است. نگرش اخلاقی بیشتر بر رعایت اصول اخلاقی در محاورات مجازی و توجه به تعهدات شهروندی است. ذیل این کد منتخب، سه محور نتیکت در فضای مجازی، تعهد شهروندی الکترونیک و احترام به حقوق شهروندان الکترونیک عنوان گردید. نتیکت که واژه آن برخاسته از شیوه‌ها و بایسته‌های معاشرتی در فضای مجازی است بر توجه به نقطه‌نظرهای مؤثر و اخلاقی در فضای مجازی و رعایت احترام شهروندان در این فضا اشاره دارد. تعهد شهروندی الکترونیک به تعهدات اخلاقی همچون پیگیری تعالی فرهنگی خود و جامعه، تعهد نسبت به منافع جمعی و وجدان کاری در استفاده از فضای الکترونیک می‌پردازد و احترام به حقوق شهروندی نیز به احترام به نظرات متفاوت و تنوع و گستردگی مشتریان و استفاده‌کنندگان از بسترهای الکترونیک تأکید دارد. یافته‌های پژوهش از حیث توجه به استفاده متعهدانه از بسترهای الکترونیک و رعایت احترام متقابل در این بستر با یافته‌های برخی از پژوهش‌ها هم‌راستا است (۲۱، ۳۱، ۴۰).

همچنین، کنش اخلاقی شهروندی الکترونیک به آن دسته از فعالیت‌های اخلاقی اشاره دارد که بیشتر در عمل شهروندی

نتیجه‌گیری

براساس یافته‌های پژوهش در زمینه تربیت شهروند الکترونیک علاوه بر توجه به مؤلفه‌های شناختی زمینه‌های توجه به مؤلفه‌های نگرشی و اخلاقی نیز باید مد نظر طراحان و مجریان برنامه‌های درسی باشد و در طراحی الگوهای تربیت شهروندی این مهم باید مد نظر قرار گیرد. شناخت زمینه‌های هویت شهروند دیجیتال در عصر حاضر که چالش‌های اخلاقی زیادی وجود دارد بدون توجه به شناخت معیارهای اخلاقی در تربیت شهروند دیجیتال غیر ممکن است.

پژوهش حاضر با محدودیت‌هایی چون ضعف دسترسی آزاد به برخی پایگاه‌های اطلاعاتی خارجی جهت دریافت رایگان برخی مقالات برای پایش همراه بود. در ادامه با توجه به یافته‌ها چند پیشنهاد کاربردی ارائه می‌شود:

- با توجه به یافته‌های بُعد آگاهی اخلاقی شهروندی الکترونیک پیشنهاد می‌شود در برنامه‌های درسی فراگیران حقوق شهروندی در حوزه دیجیتال مورد توجه قرار گیرد.

- با توجه به یافته‌های بُعد آگاهی اخلاقی شهروند الکترونیک پیشنهاد می‌شود در آموزش فراگیران در درس‌هایی مثل کار و فناوری، سواد رسانه و ... زمینه شکل‌گیری هویت شهروندی الکترونیک فراگیران در نظر گرفته شود.

- با توجه به یافته‌های بُعد نگرشی، پیشنهاد می‌شود در آموزش فراگیران به ابعاد نگرشی موردلحاظ در این تحقیق در تربیت شهروند الکترونیک توجه کافی صورت پذیرد و این مهم مورد تأکید باشد.

- با توجه به یافته‌های بُعد کنش اخلاقی شهروند الکترونیک در این زمینه پیشنهاد می‌شود در آموزش فراگیران به مؤلفه‌های اخلاقی توجه شود و اخلاقیات در زمینه‌های مجازی به صورت کلی و مصداقی به آنان آموزش داده شود.

- با توجه به یافته‌های بُعد روش اخلاق‌محور شهروندی الکترونیک پیشنهاد می‌شود گفتمان‌محوری اخلاقی در زمینه کاربرد بسترهای الکترونیک مورد توجه قرار گرفته و در این زمینه فرهنگ‌سازی لازم انجام گیرد.

دیجیتال بروز و ظهور می‌یابد. در این زمینه، توجه به کاربست مسائل اخلاقی در فرآیندهای شهروندی و یا اخلاق عملی در استفاده از فضای دیجیتال اشاره می‌شود که با ممارست و پشتکار، تعامل و کاربردی‌سازی آموخته‌های اخلاقی به‌عنوان محورهای پژوهش حاضر، بیشترین ارتباط را دارد. ذیل کد منتخب کنش اخلاقی، محورهای مشارکت اخلاقی در حوزه الکترونیک، محافظت حریم خصوصی در محیط دیجیتال و توانایی استفاده از حقوق شهروندی دیجیتال احصا شدند. مشارکت اخلاقی در حوزه الکترونیک بیشتر مبتنی بر گسترش شبکه‌های ارتباطی و مشارکت فعال در نظرسنجی‌ها و فعالیت‌های بستر دیجیتال است. محور محافظت از حریم خصوصی در محیط دیجیتال استفاده از شیوه‌های ایمن در رمزنگاری و استفاده از بسترهای مختلف حوزه دیجیتال است و در انتها توانایی استفاده از حقوق شهروندی دیجیتال به استفاده از بخش‌های مختلف آموزشی، اقتصادی، تجاری و بخش‌های دولت الکترونیک برای رفع اخلاقی نیازهای شهروندی اشاره دارد. یافته‌های پژوهش در این بخش از حیث توجه به اخلاق و جنبه‌های اخلاقی در کارکردهای محیط دیجیتال با برخی از پژوهش‌ها قرابت دارد (۲۴، ۳۲، ۴۱).

روش (راهبردهای) اخلاق‌محوری شهروندی الکترونیک نیز به شیوه‌های مواجهه اخلاقی از حیث یادگیری و بهینه‌سازی این بستر برای تعاملات یادگیری اشاره دارد. ذیل این کد منتخب، دو محور گفتمان‌محوری اخلاقی و اکتشاف‌محوری اخلاقی عنوان گردید. گفتمان‌محوری اخلاقی به شیوه‌های گفتمان‌مداری اخلاقی و مؤلفه‌های آن همچون توجه به جنبه‌های پویای فضای مجازی، لحاظ نمودن ماهیت غیر قابل پیش‌بینی در فضای دیجیتال، توجه به اشتراکات شهروندی الکترونیک در فضای دیجیتال اشاره داشت. محور اکتشاف‌محوری نیز به گشودگی و کنجکاوی و توجه به کشف موضوعات جدید و متغیرهای نوین در این فضا اشاره دارد. یافته‌های پژوهش در این بخش با یافته‌های برخی از پژوهش‌ها هم‌راستا است (۱۹، ۲۳، ۳۶).

مشارکت نویسندگان

معصومه کبیری سامانی: جمع‌آوری منابع، بررسی اسناد و نگارش متن مقاله.

مرجان کیان: مشارکت در طراحی موضوع، تحلیل داده‌ها و بازبینی محتوا.

معصومه سادات ابطحی: مشارکت در گردآوری منابع و تحلیل داده‌ها.

یوسف مهدوی‌نسب: بازبینی و اصلاح متن مقاله.

نویسندگان نسخه نهایی را مطالعه و تأیید نموده و مسئولیت پاسخگویی در قبال پژوهش را پذیرفته‌اند.

تضاد منافع

نویسندگان هیچ‌گونه تضاد منافع احتمالی را در رابطه با تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله اعلام نکرده‌اند.

تشکر و قدردانی

ابراز نشده است.

تأمین مالی

نویسندگان اظهار می‌نمایند که هیچ‌گونه حمایت مالی برای تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله دریافت نکرده‌اند.

ملاحظات اخلاقی

در پژوهش حاضر جنبه‌های اخلاقی مطالعه کتابخانه‌ای شامل اصالت متون، صداقت و امانتداری رعایت شده است.

بیانیه هوش مصنوعی

نویسندگان اعلام می‌دارند که در فرایند تحقیق، نگارش و ویرایش این مقاله، از هیچ‌گونه ابزار هوش مصنوعی استفاده نشده است.

References

- Mohammadi M, Yuzbashi A, Eskandar F. Explaining the role of professional ethics in teaching on students' loyalty intentions and brand value. *Quarterly Journal of Research and Planning in Higher Education*. 2022; 27(2): 199-227. [Persian]
- Hadjichambis AC, Paraskeva-Hadjichambi D. Education for environmental citizenship: The pedagogical approach. *Conceptualizing environmental citizenship for 21st century education*. 2020; 4: 237-261.
- Hamed Nasab S, Bakhshi Parikhani S. Presenting a model for the components of digital citizenship in Birjand city. *Journal of Technology Development*. 2021; 4(5): 13-32. [Persian]
- Siyam N, Alqaryouti O, Abdallah S. Mining government tweets to identify and predict citizens engagement. *Technology in Society*. 2020; 60: 101211.
- Alarabiat A, Soares D, Estevez E. Determinants of citizens' intention to engage in government-led electronic participation initiatives through Facebook. *Government Information Quarterly*. 2021; 38(1): 101537.
- Simsek E, Simsek A. New literacies for digital citizenship. *Contemporary educational technology*. 2013; 4(2): 126-137.
- Babanasab R, Zarabi A. An analysis of e-citizenship indicators from the perspective of citizens in Tabriz. *Quarterly Journal of Urban Studies*. 2014; 4(13): 57-70. [Persian]
- Shahbazi S, Ahmadi S. Ethics in e-learning: Prerequisites and implementation strategies, National Virtual Conference on e-learning in Hazara Universities of Medical Sciences, Bandar Abbas. 2021. [Persian]
- Alipour M, Akbari Borang M, Mahmoudi Borang M. Teachers' Perception of the Role of Curriculum in Improving Citizenship Education of Elementary School Students. *Research in Social Studies Education*. 2020; 2(3): 27-36.
- Qayumi-Bidhendi A, Etemad-Ahari A. Factors affecting ethics education in schools. *Ethics in Science and Technology*. 2019; 14 (3):142-151. [Persian]
- Nasiri Valik Nabi F, Navidi P. The relationship between professional ethics and organizational agility: The mediating role of cognitive empowerment. *Journal of Ethics in Science and Technology*. 2016; 12(2): 61-69. [Persian]
- Biglari F, Kamali T, Najafi A. Presenting an appropriate model of professional ethics in the higher health education system of Zanjan University of Medical Sciences. *Jundishapur Quarterly Journal of Educational Development*. 2022; 13(1), 119-129. [Persian]
- Hamidinia A, Abbaszadeh J, Pashazadeh Y. Designing a desirable model of adherence to professional ethics among the employees of the West Azerbaijan Province Police Command (Exploratory Factor Analysis and Confirmatory Factor Analysis Approach). *West Azerbaijan Police Knowledge Journal*. 2018; 11(41): 1-30. [Persian]
- Gholami Kh, Ebrahimi I. Designing a model of ethical sensitivity and its relationship with teachers' caring teaching. *Ethics in Science and Technology*. 2015; 10 (1): 14-41. [Persian]
- Razeghipour Y, Hashemi A, Ranjbar M, Qoltash A. Presenting a desirable model for e-citizen education according to the philosophical foundations of citizenship education. *Islamic Lifestyle with a Health Focus*. 2021; 5(3): 152-166. [Persian]
- Cooper H, Hedges V. Research Synthesis as a scientific process. In Cooper H, Hedges LV, Valentine JC, editors. *The Handbook of Research synthesis and meta-Analysis* (pp. 3-16). 2009; US: Russell Sage.
- Prashar A. Assessing the flipped classroom in operations management: A pilot study. *Journal of Education for Business*. 2015; 90(3): 126-138.
- Verma S, Garg N. New ethical frontier: exploring the nexus of techno-ethical orientation and corporate ethical values moderated by digital citizenship behaviour. *Journal of Organizational Change Management*. 2024; 37(2): 391-407.
- Isdendi RR, Nanda I, Suganda MW. The Role of Indonesia's Digital Citizenship Generation in the Realization of Ethics in Cyberspace. In 4th Annual Civic Education Conference (ACEC 2022) 2023 Aug 28 (pp. 514-525). Atlantis Press.
- Permana IK, Yasa IK, Saputra IK, Sudwika IP. Citizenship in the Digital Age: Implications and challenges. *Journal of Digital Law and Policy*. 2023; 3(1): 52-62.
- Li Y, Deng S, Wu X, Zhao B, Xie Y, Luo X, Zheng Y. Integrating Digital Citizenship into a Primary School Course "Ethics and the Rule of Law": Necessity, Strategies and a Pilot Study. In International Conference on Blended Learning 2023 Jul 9 (pp. 59-70). Cham: Springer Nature Switzerland.

22. Remmers G, Hermann J, Siebrand E, Van Leersum CM. Mind the relationship: A multi-layered ethical framework for citizen science in health. *Etica e Politica*. 2023; 25(2): 171-196.
23. Ngo QV, Yang Z. Ethics of retailer and customer citizenship behaviour in e-commerce: the role of perceived reputation and identification. *European Journal of International Management*. 2023; 21(1): 165-83.
24. Iacono ML. A model for a conscious digital citizenship. *Journal of e-learning and knowledge society*. 2022; 18(3): 111-116.
25. Hawamdeh M, Altınay Z, Altınay F, Arnavut A, Ozansoy K, Adamu I. Comparative analysis of students and faculty level of awareness and knowledge of digital citizenship practices in a distance learning environment: case study. *Education and Information Technologies*. 2022; 27(5): 6037-6068.
26. Hussain F, Shah SA. Understanding the perception of digital citizenship and its impact on cyber bullying among Pakistani Youth. *Pakistan Review of Social Sciences (PRSS)*. 2021; 2(2): 7-18.
27. Ausawasowan A, Adipat S, Laksana K, Busayanon K, Pakapol P, Mahamarn Y. Responsible digital citizenship: safe and respectful online community life. *Journal of Roi Kaensarn Academi*. 2021; 6(7): 376-384.
28. Prasetyo WH, Naidu NB, Tan BP, Sumardjoko B. Digital Citizenship Trend in Educational Sphere: A Systematic Review. *International Journal of Evaluation and Research in Education*. 2021; 10(4): 1192-1201.
29. Aldosari FF, Aldaihan MA, Alhassan RA. Availability of ISTE Digital Citizenship Standards among Middle and High School Students and Its Relation to Internet Self-Efficacy. *Journal of education and learning*. 2020; 9(5): 59-74.
30. Huffman S, Shaw E, Loyless S. Ensuring ethics and equity: Policy, planning, and digital citizenship. *Education*. 2019; 140(2): 87-99.
31. Al-Abdullatif A, Gameil A. Exploring students' knowledge and practice of digital citizenship in higher education. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (IJET)*. 2020; 15(19): 122-142.
32. Davis A. Digital Citizenship in Ontario Education: A Concept Analysis. *in education*. 2020; 26(1): 46-62.
33. Bernal Guerrero A, Gozalvez Perez V, Burguet Arfelis M. Ethical reconstruction of citizenship: A proposal between the intimate self and the public sphere. *Journal of Moral Education*. 2019; 48(4): 483-498.
34. Buxarrais MR, Noguera E, Esteban F. Ethical Competences for Democratic Citizenship at School, University and in Family. *Education for Democratic Intercultural Citizenship*. 2019; 15: 42.
35. Bokov YA, Abezin DA. Digital citizenship: Implementation in the modern world. In *Competitive Russia: foresight model of economic and legal development in the digital age*. International scientific conference in memory of Oleg Inshakov 2019 Sep 19 (pp. 442-448). Cham: Springer International Publishing.
36. Walters MG, Gee D, Mohammed S. A literature review: Digital citizenship and the elementary educator. *International Journal of Technology in Education*. 2019; 2(1): 1-21.
37. Hui B, Campbell R. Discrepancy between learning and practicing digital citizenship. *Journal of Academic Ethics*. 2018; 16(2): 117-131.
38. Neto BM. From Information Society to Community Service: The Birth of E-Citizenship. In *Information and Technology Literacy: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications* (pp. 2297-2320). IGI Global. 2018.
39. Kim M, Choi D. Development of youth digital citizenship scale and implication for educational setting. *Journal of Educational Technology & Society*. 2018; 21(1): 155-171.
40. Lyon D. Digital citizenship and surveillance| Surveillance culture: engagement, exposure, and ethics in digital modernity. *International Journal of Communication*. 2017; 11(7): 19.
41. Dominguez A. Developing Digital Literacy: Teaching Research In The Digital Age And Building Ethical Digital Citizenship. In *ICERI2016 Proceedings 2016* (pp. 8675-8684). IATED.
42. Hamutoğlu NB, Ünal Y. Digital citizenship in Turkey and in the world: Educational applications and technology. *The Online Journal of Quality in Higher Education*. 2015; 2(3): 39.